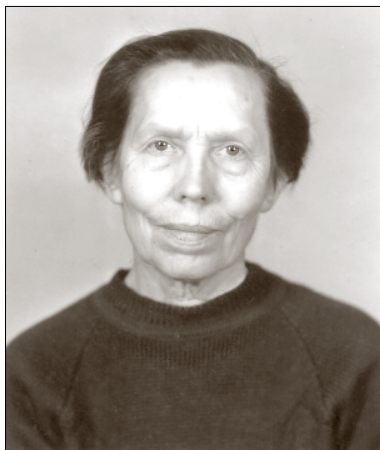

Ello Kirss-Säärits 90-aastane

13. oktoobril 2004 sai 90-aastaseks kirjandusteadlane Ello Säärits. Rahvaluulehuvilistele ja folkloristidele on ta tuntud oma neiapõlvenime Ello Kirss all. Suurepärase koguja, Oskar Looritsa õpilane jäädvustas unikaalset ainet peamiselt Setumaalt, kus ta kasvas üles eesti asundustalus. See asjaolu andis talle eeliseid nii mujalt tulnud kui kohalike pärimusekogujate ees, ärgas filoloogiline ta ju suunas märkama esituse ja keele erijooni, legende ja muudki, mis veel päriselt folkloristika kanoonikasse ei kuulunud.

Käesolevas *Mäetaguste* numbris avaldatud katkend on kirjutatud 14 aastat tagasi, detsembris 1990 ja

pärineb käsikirjast pealkirjaga "Eesti asundustalud Petserimaal", kuhu on koondatud isa Karl Kirsi päevik aastaist 1907–1943 ja Johanna Jaagomäe, Ello Sääritsa, Linda Helmi, Lilli Nõmme ning Liidia Kirsi mälestused kodutalust, vanemaist ja eluolust. Lootes, et kogu kirjatööd ja Ello Kirss-Sääritsa kogutud rahvaluulet on peagi võimalik täielikult trükisõnast lugeda, soovib *Mäetaguste* toimetus siinkohal auväärsele juubilarile südamest õnne.

Süvaoru lähematest naabritest ja ümbruskonnast

Ello Kirss-Säärits

Süvaorule¹ kõige lähemaks, kõige pikema põllupiiriga naabriks oli Tedressaare talu. Meie kutsusime seda peremehe Udras-Jaani järgi Utra taluks. Kahe talu piiril Utra poole peal kasvas keset põldu kõrge ja jäme kask, Utra kõiv, mis paistis loodekaarest otse Süvaoru elutoa aknasse. Piirimees Jaan Udras oli Tedressaarele tulnud Läti piiri lähedalt nn Paganamaalt. Ta olnud silmapaistmishimuline, oma peremehesisusega uhkustaja ja viinalembeline mees. Vahel olevat ta pikutanud põllul suure kase all,

viinapudel kõrval, kui sulased kündsid. Tal oli naine Mai, keda ta kõvasti kamandas. Karistuseks sõnakuulmatuse eest olevat ta pannud Maie linaharja piide peale istuma.

Temast kui vembumehest kõneles isa kord niisuguse loo. Ta ütles, et kui me asusime mammaga Süvaorgu elama ja mamma oli veel noor nagu niiduhein, siis Utra Jaan pani oma kahele tööhobusele nimeks Karla ja Tooni,² nii et nende nimede hõikumine kostnud piirimehe põllult Süvaoru õue ära. Utra Jaani kõige suuremast vägitükist kuulsin ma aga alles 1938. aastal, kui ma Võrumaal rahvaluule pärimuste kogumisel sattusin sinna kanti, kust Jaan Udras pärit oli. Hiljem selgus, et see lugu oli laialt tuntud ka minu koduümbruses.

Oma suurustamishimus otsustanud Udras kord külastada Pankjavitsa mõisniku Peterhofi prouat. Kuidagi oli ta sellest prouale ette teatanud ja lootnud vastuvõttu. Aga proua oli asjast härrale kõnelnud ja härra oli lasknud öösel vahid välja panna. Udras oli kinni võetud ja kettidega läbi pekstud. Sellest ajast olnud ta põdur. Utra Jaanil oli kaks tüdart Emma ja Minna ning poeg Ruudi, kellel oli varakult küljes viinaviga ja kes suri noorelt tiisikusse. Kuskile viiendast eluaastast on mulle meelde jäänud Utra Maie matused, kuhu vanemad ka mind kaasa võtsid. Utra Jaan oli siis juba ammu surnud.

Utra piiri vastas Süvaoru lõunaküljel oli väike vabadikumaja, mida kutsuti Taadsi-tareks. Kui Karl Kirss Süvaorgu asus, elas selles oma perega Rõnga Kusti. Tema kohta kõneldakse, ta olnud suur laatadel seikleja, tegelenud äritsemise ja petmistega. Ise olevat ta ütelnud, et egas tema saa oma äri niisama lihtsalt ajada, vaid laadal pidavat tal sabakuub seljas ja kõvakübar peas olema.

Petmiste ja varguste pärast tulnud Kustal sageli vangis istuda. Kord ootamatult vangist koju tulles leidnud ta Utra Jaani oma tarest ahju pealt. Kusta olevat kutsumata külalist pussiga kostitanud, nii et Utra Jaanil oli koju jõudes säärik verd täis olnud. Rõnga Kusta rohked kohtuasjad olevat Kiiova mõisaomaniku nii ära tüüdanud, et see olevat temast lahtisaamiseks lasknud tema majakese maha lõhkuda. Minu mälestuses oli Taadsi-tare kohal ainult väike ahervare, mille peal lokkas puhmas *pälümeid* ehk koirohtu. Seda hinnatud kõhurohtu ei kasvanud Süvaoru maadel kuskil mujal. [---]

Kommentaariid

¹ Süvaoru on Kirsside asundustalu nimi.

² Karl ja Tooni (Antonina) Kirss olid naabripere-mehe-perenaise nimed.

Kirjutavad naised Baltimaadel 19. sajandil

Seminar 4. juunil Tartu Kirjanduse Majas

Veel 19. sajandi keskpaiku oli kirjutav naine Euroopas pigem erandlik kui tavapärane¹ nähtus, kellele vaadati kui õigelt teelt (“Kinder-Kirche-Küche”) kõrvale kaldunud anomaaliale. Sellele vaatamata haaras üha rohkem naisi sule ning sajandi lõpuks oli naine kirjanikuna enesele tee rajanud nii perekonnalehtede joonealustesse kui mainekatesse kirjas- tustesse, lugeja südamest rääkimata. Vapraid “kirjaneitseid” on olnud ka Baltimaadel.

Baltisaksa kirjanduslugu alustab Elisa von der Recke (1754–1833), Kuramaa viimase hertsoginna Dorothea poolõde, kahtlemata harituim daam tolleaegsel Baltimaal. Õpetatud ja intelligentena kuulus ta 18. sajandi lõpu “õpetlasvabariiki”, lävides Goethe, Klopstocki, Kanti jt ajastu suurustega, reisisid koos seltsidaami, samuti kirjutava Sophie Schwarziga Euroopas ringi ja kirjutades – kirju, päevaraamatuid, reisikirju, luuletusi. Sellist kirjanikuelu sai 18. sajandil endale lubada vaid aadlidaam, kel oli piisavalt iseseisvust, et teadlikult ignoreerida seisuslikke ja soolisi kon- ventsioone, mis piirasid naise tegutsemisraadiuse privaatse sfääriga.

Ka eesti kirjanduse teadvustatud alguses seisab üks naine – Lydia Koidula (1843–1886). Nagu baltisaksa kirjanduses, on ka eesti kirjandu- ses mänginud naised tähelepanuväärset rolli. Lydia Koidula, Anna Haava, Marie Under ja Betti Alver on eesti luule alustalad, keda ka enamikus kirjanduslugudes olulisena esile on tõstetud. Kuigi vähema tähelepanu osaliseks saanud, võib ka Lilli Suburgit, Hella Wuolijood, Aino Kallast, Marie Heibergi eesti kirjanduskaanonisse kuuluvaks pidada. Pühendades naiskirjanike rollile eesti kirjandusloos omaette käsitluse, on Ants Oras koguni arvanud: “Rohkem kui mujal on meie naistel sisemisi eeldusi va- baks, omapäraseks luuleloominguks.” Oras pidas silmas kirjandusliku traditsiooni kohustava koorma puudumist, mis võimaldas eesti naisel teostada end kirjanikuna vabamalt kui tema sookaaslastel Läänes.

Harvem on küsitud selle järele, milliste raskuste ees seisid naised kirjanikena omas ajas, milliseid seltskondlikke norme tuli neil trotsida, kuivõrd leidsid nad toetust, kuivõrd taunimist, kui konarlik oli nende tee eesti kirjandusse ja kirjanduslukku. Millistes sotsiaal-kultuurilistes tingi- mustes asus kirjutama eesti naine ja kuivõrd erinesid need tingimused tema saksa soost kaas(maa)lanna omadest? Millised kultuurilised normid soodustasid või takistasid eesti ja baltisaksa naise kirjutamist? Kuivõrd oli naiste kirjutamine allutatud oma aja naisese-ideoloogiale, kehtiva- tele soolistele, seisuslikele jm diskursustele? Kas kirjutamise esmane

roll oli naise jaoks eneseteostus, pihtimus, kompensatsioon, kehtiva ühiskonnakorralduse moraalsete põhimõtete põlistamine või hoopis mäss, protest, kriitika?

Neile ning mitmetele teistelegi küsimustele otsiti vastust Tartus 4. juunil Kirjanduse Majas toimunud seminaril. Esmakordselt vaadeldi võrdlevalt Baltimaadel üheaegselt kirjutatud eesti ja saksa naist. On oluline meeles pidada, et eesti naine hakkas kirjutama just saksa keeles ja tema saksa soost kaasmaalanna polnud talle mingi tundmatu suurus. Ta oli tema koolikaaslane ja kaaslinlane, kes vahest lausa kõrvaltänavaski elas. Ta oli paljuski eeskujuks, kindlasti rohkem eeskujuks kui saksa keelt kõnelev mees eesti keelt kõneleva mehe jaoks.

Eesti haritud naine 19. sajandil oli koolitatud saksa keeles ja meeles. See tütarlastekoolis või kõrgemas tütarlastekoolis saadav saksakeelne haridus oli olulisel määral erinev poistele antavast. Naise haridus oli suunatud ema, abikaasa, koduperenaise rolli täitmisele ega vastanud moderniseeruva ühiskonna nõudmistele, mis heitis naise tööturule. Naisküsimus nii saksa kui eesti naise jaoks kerkib üles eeskätt haridusküsimusena, mis on mõlemal puhul koheselt ka rahvusliku hariduse küsimus. Kui sakslastel on ta seotud saksa keele ja vaimu hoidmisega Baltimail ja venestussurve tõrjumisega, siis eesti elus on eesti rahvusliku meelsuse hoidmine tegelikult usu küsimus rahvusliku hariduse loomise võimalikkusse, mida kahandab tugevasti tendents sulanduda saksakeelsesse ja -meelsesse haridusse. Nii nimetab Natalie Jakobson, C. R. Jakobsoni õde, aastal 1882 Eesti Kirjameeste Seltsi ees kõneldes tütarlaste senist koolitust valehariduseks, sest olemasolevates koolides “õpetatakse meie tütreid oma rahvast ja oma vanemaid ära salgama, eesti kultuuri, eesti meelt ja meie vanematest pärit ausaid ja ilusaid eluviise põlgama”.²

On veel kolmaski, kellega eesti naine 19. sajandil dialoogi pidas ja kellest ta ehk teadlikumaltki eeskujuks võttis – soome naine. Seetõttu kiigati seminariettekandeis ka üle mere, selgitamaks, kuidas olid lood Skandinaavias, kus naiste emantsipatsioon oli mitme sammu võrra edenenum kui feodaalpatiarhaalseis läänemereprovintssides. Esimeses ettekandes käsitleski Sirje Olesk kirjutava naise võimalusi 19. sajandil Soome näitel, küsides, miks Minna Canth, kelle eluaegne kuulsus on võrreldav Koidula kuulsusega, jäi hilisemas kaanonis pelgalt üheks realismi algatajaks soome kirjanduses ega muutunud rahvusliku legendi koostisosaks nagu Koidula Eestis.

Järgnevad ettekanded viisid 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse Baltimaadele ja käsitlesid sellest ajast pärit legendaarseid aadlipäritolu daame, kes muu hulgas tegid endale nime ka kirjanikena. Vahur Aabrams käsitles Elisa von der Recket tema päevikute põhjal kui “esimest omaelulooga baltlannat”. Ave Tarrend (“Tantsiva pühaku” väikene kirjanduslik šedööver – Barbara Juliane von Krüdeneri kiriromaan “Valerie”) vaatles eesti folklooris hästituntud müstiku, “tantsiva pühaku” Barbara Juliane

von Krüdeneri kirjanduslikku šedöövrit “Valerie”, mille eestikeelne tõlge nägi trükivalgust sel kevadel. 18. sajandi lõpu aadlidaamide kirjanduslik praktika erineb oluliselt 19. sajandi kodanlasest kirjaneitsi omast. Kui esimestele oli omane vaimne suveräänsus ning julgus trotsida oma ajastu seltskondlikke konventsioone, siis teisi kammitse patriarhaalne määratlus ning sõltuvus kindlaksmääratud soorollidest, millest vaid vähestel õnnestus end vabaks elada ja kirjutada – seda tihtipeale isikliku õne hinnaga. “Kui oleksin noorena abiellunud, poleks ma loonud ühtegi laulu ega andnud ainustki kontserti. Koidula abiellus ja vaikus,” on tunnistanud Miina Härma looja naise loomingut kui valusat loobumist.

Koidula, kelle kirjutamist ja ühiskondlikku aktiivsust nägid tema nii eesti kui saksa soost kaasmaalannad “pöörasusena”, kinnistas hilisem kaanon tolle aja ainsa luuleprintsessina kirjanduslukku, ehkki tema kõrval oli kirjutajaid teisigi – Natalie Jakobson, Lilli Suburg, Els Raudsepp, kelle looming ei pruukinud jääda kunstilises mõttes Koidula omast kaugele maha. Ju puudus viimastel lisaks Lydia “pöörasusele” ja silmatorkavale isiksusele ka isast ja tema mõttekaaslastest toetajaskond, kes kirjaneitsile loominguliseks tegevuseks turvalise konteksti moodustasid. Oma ettekandes “Kunstilooma ja naiseks olemise küsitav dihhotoomia Koidula kirjavahetuses” avas Elo Lindsalu Lydia Koidula kirju lehitsedes ehk vähem tähelepanu pälvinud aspekti Koidula-käsitlustes: ettekande eesmärk oli selgitada Koidula vaateid naisemantsipatsioonile, naiseks ja emaks olemise ning kunstilooma ühendamise raskustele.

Lilli Suburgit proovis Koidula varjust välja aidata Eve Annuk (“Lilli Suburg kirjanduslugudes ning Aino Undla-Põldmäe käsitluses”), rekonstrueerides stereotüüpse käsitluse – Suburg kui Koidulast vähem andekas rivaal – päritolu ja kaanonisse kinnitumist. Koidula ja Lilli Suburgi põhimõtteliselt erinevatele kirjutuspraktikatele juhtis tähelepanu Epp Annus: Koidula jaoks oli kirjutamine eeskätt rahvuslik projekt. Vastavalt sellele taandus tema narratiivsetes teostes subjektiivsus rahvuslike ülesannete ees. Koidula motoks oli: rahvuslike ideaale järgides saavutame edu ka isiklikus elus. Lilli Suburg kirjutas iseendast, tema jutustustes on esikohal subjektiivsus, autobiograafilisus, mis on alles seejärel seotud rahvusliku paatosega. Lilli Suburgit käsitles ka seminari kontseptsiooni üheselt järgiv ettekanne saksa filoloogia tudengilt Aija Sakovalt, kes kõrvutas kahe, eesti ja baltisaksa naiskirjaniku – Lilli Suburgi ja Johanna Conradi – tekstide paralleelselt kulgevaid narratiivseid struktuure ja sarnaseid naisese-kontseptsioone.

Sigrid Int ja Liina Lukas esitlesid üht baltisaksa 19. sajandi lõpu ambitsioonikamat ja omal ajal kahtlemata kuulsaimat, tänaseks ununenud kirjanikku, Riias pärit Laura Marholmi, kelle teosed (“Das Buch der Frauen”, “Zur Psychologie der Frau” jt) ärritasid omal ajal nii feministe kui antifeministe. Järgides Laura Marholmi peent arutlusniiti, tuleb teda pidada pigem feministiks *par excellence*, kirjutavate naiste tundlikuks

psühholoogiks, kelle isiklike kogemuste najal tekkinud ja neis karastunud psühholoogiline teravpilk nägi kaugemale kui sajandivahetuse vasakpoolse feminismi majanduslik-juriidiline diskursus. Marholm lähtus nn loomulikest sooidentiteetidest, meheliku ja naiseliku fataalsest dualismist, kuid väitis, et bioloogilisest soost on kulturatsiooniprotsessi käigus eemaldatud ning ajalooliselt ja kultuuriliselt kujunenud sooroll on üles ehitatud nii, et see ignoreerib bioloogilist sugu, seda eriti naise puhul. Seega, kui parafraseerida Simone de Beauvoiri,³ sünnitakse küll naiseks, kuid ei saada selleks, oleks Laura Marholmi tees. Kultuurilist sugu toodab eeskätt kasvatusüsteem, tütarlastele ja poistele ette nähtud erinev sotsialiseerumisprotsess, mis mõjub pärssivalt naise loomusele. “Kogu naise kasvatus on suunatud sellele, et temast saaks sootu olevus... Kogu tema sooline kasvatus pole muud kui naise salastamine tema enda eest.” “Nüüd on aeg, kus me nõuame tagasi kogu oma naiseksolemise...” – see on Laura Marholmi feministlik võitlus. Baltimaade konservatiivses kliimas mõjus Laura Marholm võõrastavana. Kodumaa, mis oli imetlenud tema Balti ajaloo ainelisi konventsionaalseid draamasid, mõistis hukka oma tütre kultuurikriitilised vaated abielule ja naise eneseteostusvõimalustele. Laura Marholmi vaadetest tõmbas paralleeli Marta Sillaotsa omadeni Sigrid Int.

Järgmised ettekanded töid sajandilõpu baltisaksa naisküsümuse juurest eesti järelärkamisaegsesse luulesse, mille loojaid oli palju, kuid originaalsust vähem. Nagu selgus Ele Süvalepa ettekandest, on sellegi ajastu uurimine jäänud kinni kunagistesse klišeedesse ning vajaks uut pilku, avastamaks näiteks varju jäänud naiskirjanikke, kelle kirjanduskaanon liiga kergelt endast on tõuganud. Üheks niisuguseks erandliku saatusega luuletajaks oli Elise Aun *alias* Eesti neiu Setumaalt *alias* Roosi, keda kriitika kõrvutas Anna Haavaga ja kellest loodeti isegi “Koidula kandle ülevõtjat”. Miks ta seda kannelt siiski ei pärinud? Auna luules selgesti tajutaval igatsusel kättesaamatuks jäänud vaimse maailma ja saavutamata ehtsa “mina” järele on oma sotsiaal-kultuurilised põhjused. Luuletajahing temas pürgis iseseisvusele, kuid oma aja naise ja inimesena ei jaksanud ta välja murda konventsioonide nõiaringist, nii nagu seda suutis Koidula.

Erinevalt Elise Aunast, kelle haridus oli lünklik, nagu enamikul eesti soost tütarlastel tol ajal, sai Anna Haava tolle aja naise kohta maksimaalse hariduse. Ometi ei kindlustanud see haridus talle ei materiaalselt heaolu ega õnnelikku elusaatust. Anneli Mihkelev (“Siiski ma naeran jumalist naeru! Anna Haava, tema aeg ja luule”) juhtis tähelepanu Anna Haava tugevasti isikliku saatusega loomingu paradoksaalsusele, isamaa- ja ajalule maskuliinsuse ning naiseliku individuaalse kogemuse ja isikliku läbitunnetatuse keerulisele ja vastuolulisele kombinatsioonile.

Seminari viimased ettekanded ületasid sajandipiiri ja kompasid taas eesti kirjanduse identiteedipiire. Samas lahkasid need naise kirjutuse

intimseimat žanri – autobiograafiat. Aino Kallase kirjanikuks kasvamisest kõneles nii Aino Kallase päevikute, kirjade ja autobiograafilise romaani “Katinka Rabe” kui ka teda puudutavate kriitiliste käsitluste põhjal Leena Kurvet-Käosaar. Olulise aspektina tõstatus küsimus isiklike eelduste ning loometahte ja ümbritseva kultuurikeskkonna vahekorras kirjanikukutse järgimisel. Kuigi juba Aino Kallase sajandivahetusel kirjutatud noorpõlvapäevikuis on tajutav tugev tahe kirjanikuks saada, on Kallase kirjanikutee kujunemisel ülimalt oluline roll nii majanduslikult kui kultuuriliselt rikkalikul tüdruku loomepüüdlusi toetaval kasvukeskkonnal kui ka hilisemal kultuuride vahel paiknemisest tingitud mõningasel kultuurilisel ambivalentsil, mis kirjandusloomeks kohati ehk vabamadki käed jättis kui kindel kuuluvus ühte kultuuri seda võimaldanuks. Aino Kallase kirjanikuks kujunemise teekonnas tõuseb soo küsimus esile nii päevikutekstides, mis sageli käsitlevad probleeme, mille ees naine loojana seisab, kui ka näiteks Krohnide ja Kallaste erinevates suhtumistes kirjutava naise küsimusse ja (soome) ühiskonna sooliselt markeeritud hoiakusse. Maris Saagpakk (“Naise elu baltisaksa autobiograafiates”) käsitles pärast 1939. aastat baltisaksa naiste kirjutatud avaldamata autobiograafilisi tekste, milles leidis traditsioonilise baltisaksa ajaloonägemuse edasikirjutamist, “vana hea aja” idealiseerivat taaslustamist. Neis tekstides jutustatakse ikka seda “meie baltisaksa lugu”, mille ees taandub intiiadne naiseks-olemise problemaatika, nagu võiks oodata autobiograafilistest ülestähendustest. Naise ja mehe kirjutuslaad erinevad baltisaksa autobiograafiates vaid vähesel määral.

Seminar lõppes ümarlauaga, mida juhatama oli kutsutud Margit Sutrop ja selles osalema Madli Puhvel, Sirje Kivimäe, Sirje Olesk, Leena Kurvet-Käosaar ja Liina Lukas. Ümarlaua üheks keskeks küsimuseks kujunes seminari lähenemisnurga perspektiivikus edaspidistes uurimustes. Olulise küsimusena tõstatus ühe kultuuriruumi, mida tinglikult võiks nimetada läänemereruumiks, eri kultuuride võrdleva käsitluse võimalikus ja teaduslik produktiivsus. Kas teatud kultuuriruumi eri seisuslike, rahvuslike, kultuuriliste praktikate koosvaatlusest võiks sündida representatiivne tervikpilt, mida võiks omakorda asetada kõrvuti teiste kultuuriruumidega, selgitamaks välja antud ruumi eripära ja ainulaadsust või siis ka sotsiaal-kultuurilisi konstante? Üldiselt oldi ühel meelel selles, et kuigi selline võrdlev projekt oleks kindlasti käivitamist väärt, tuleks silmas pidada ka sellest tulenevaid ohte varasele eesti kirjandusele mattuda muukeelse ja -meelse alla kui selle õbluke jäljendus, mugandus ja/või plagiaat.

Loeme seminari kordaläinuks juba ainuüksi seetõttu, et interdistsiplinaarses kontekstis astusid dialoogi saksa ja eesti kirjandusuurijad, tallinlased ja tartlased, tudengid ja tunnustatud uurijad ning õppejõud. Seminar suutis küllalt suure põhjalikkusega kaardistada võimalikud ühised teemad, lähenemisnurgad ja huvikeskmed. Järgmise sammu vajalik-

kuses – veel ühe seminari ja kogumiku osas – olid kokkutulnud ühel meelel. Oleme liialt harjunud sellega, et meil on üks ja ainuke eesti kirjanduslugu. Kaasaegne lähenemine pooldab erinevaid kirjanduslugusid ning üks neist võiks olla just niisugune, mis tooks nähtavale naise tegutsemise kirjanduslikuna, koondades ühete kaante vahele Baltimaade kirjutavad naised oma kultuuriruumilise kuuluvuse kogu keerukuses, problemaatilisuses ning vastuolulisuses.

Liina Lukas
Leena Kurvet-Käosaar

Kommentaariid

¹ Väärrib äramärkimist, et üldiselt konservatiivses inglise 19. sajandi ühiskonnas tõusis kirjanduses esile mitmeid väljapaistvaid ning siiani kaanonis püsinud naiskirjanikke: Jane Austen, õed Brontëd, George Eliot, luuletajatest Elisabeth Browning ja Christina Rossetti.

² Helmi Mäelo, *Eesti naine läbi aegade*, Tallinn 1999, lk 35.

³ Oma kuulsal lausel "Naiseks ei sünnita, naiseks saadakse" kaudu keeldub Simone de Beauvoir tunnustamast ükskõik millist naiselikku või naisele omast põhiloomust või tuumolemust.

Herderi-konverents Riias

19.–24. juulil 2004 peeti Riias rahvalaulu-uurijate 34. rahvusvaheline konverents

Kui soome vana laul on lähedane eesti laulule ja selle mõistmine ning ühisosa laieneb ka uurijate tööle (meetodid, sõnavara, otsingud ja leiud), siis läänemeresoome lauluregioonist väljudes – rahvusvahelises teadusruumis on küllalt keeruline selgitada, milline see laul, mida me uurime, ikkagi on. Nii kujutavad rahvusvahelised rahvalaulu-uurijate konverentsid endast tõsist väljakutset: kuidas tutvustada oma tööd mõistetaval viisil, kuidas kõnelda regilaulust võõras keeles ja mõtteruumis. Riias toimunud 34. rahvusvahelisel laulu-uurijate konverentsil oli üle seitsmekümne kuulaja, üle viiekümne ettekande (neist viis Tartu regilaulu-uurijatelt). Kahe-

kümne riigi esindajad pärinesid Euroopast, Põhja-Ameerikast, Aafrikast ja Austraaliast. Ettekanded jaotusid temaatilistesse rühmadesse: rahvaluule, rahvuslikkus ja laulu-uurimine; ajalugu, kogujad ja laulikud; muusika; poeetika ja tähendused; suuline traditsioon ja kirjalik tekst; pere ja sugupool; laul ja teised žanrid; intertekstuaalsus. Ettekandeid oli nii ajaloolisema kui ka filoloogilisema kallakuga, nii kogumis- ja arhiivide kontekstist kõnelevaid kui ka sõnatasandi-uurimusi. Alljärgnevalt muljeid ettekannetest, mis olid seotud rahvalaulu ajaloolise ja kultuurilise, argielulise ja poeetilise keskkonnaga.

Konverents oli pühendatud J. G. Herderi 260. sünniaastapäevale ja tema Riias veedetud viiele aastale (1764–1769). Just Herderi Riia-perioodi väärtustatakse kui Herderi rahvalaulu-huvi kujunemise algust, millele omakorda toetub Euroopa rahvalaulu-uurimise traditsioon. Ehk just selle pühenduse tõttu jäi tugevalt kõlama rahvalaulu uurimise ideoloogia: kuidas mõjutab uurijate kaasaeg rahvalaulude mõistmist ja seda, millise koha rahvalaulule ühiskond hetkel annab. Herderi vaadetele tugineb Napoleoni vallutusjärgse Euroopa rahvalauluideoloogia – laul kui rahvuspiiride märk ja rahvusliku eneseteadvuse kujundaja. See on romantiline rahvalaulukäsitlus: selle perioodini oli vanem rahvalaul oma loomult pigem lokaalne kui rahvast ühendav. Samas on laulul võime näidata olukordade piire, konfliktiolukorras koondada domineerivad meeleolud (mõeldagu või meie laulvale revolutsioonile). Nii on ootuspärane, et rahvalauludel on eriline koht rahvusliku identiteedi kujundamise perioodil. Rahvalaul võis jääda teatud aegruumis tagaplaanile. Näiteks Welle Espeland Norrrast tõi oma ettekandes esile teise arenguskeemi: Norra rahvusliku iseseisvumise perioodil 19. sajandil oli küll norra laulude kogu olemas, kuid rahvusidentiteedi seisukohalt neil tähendust ei olnud. Miks? Norrras oli Taani võim, laulude ja ka keele sarnasus ei võimaldanud esitada rahvuspiire taani ja norra vahel. Samas oli Norrras rahvalaul rahvuslikus võtmes tähenduslik 20. sajandil: Teise maailmasõja ajal ja Euroopa Liitu astumise arutelu ajal.

Rahvalaul hakkas taanduma ajajärgul, kus rahvuslik ühtsus (selle saavutamise või hoidmine) ei olnud enam ideaal. Kuna rahvalaul rõhutas rahvuslikke piire, pärast Teist maailmasõda oli see aga aegunud ideoloogia, siis rahvalaulutõlgendus – ideoloogia – vajab uut mõõdet, uut tähendust ühiskonna jaoks. Sellesse ajaloolis-poliitilisse konteksti sobitub linnastuv – rahvaid ühendav, erisusi tasandav kultuur ja sealt omakorda tuleb folkloristikas esile linnafolkloor. Kuid siingi on aegruumis erinevaid näiteid: vallutatud riikides, kaasa arvatud Nõukogude Eestis, oli rahvast ühendaval laulmisel endiselt oma roll. Teistpidi rahvalauluprobleemile lähenedes võib uurida siis ka sellele ühiskonnas antava tähenduse järgi ühiskonna tegelikku vabaduspüüdlust või vastupidi, selle puudumist.

Tiiu Jaago

21. – 24. juulini 2004. aastal toimus tänapäeva muistendi uurijate aastakonverents Walesi Ülikooli juures mereäärses väikelinnas nimega Aberystwyth

Tänapäeva muistendi uurijate konverents peeti sedakorda juba 22. korda, mis on omamoodi tõenduseks 1982. aastal asutatud rahvusvahelise seltsi (ISCLR) elujõulisusele. Selts koondab enda ümber põhiliselt ingliskeelseid uurijaid Ameerikast ja Euroopast. Enamik kogunemisigi on seni peetud Ühendriikides, Kanadas või Inglismaal. Skandinaaviast on seltsi aktiivsed toetajad olnud Reimund Kvideland, Carsten Bregenhøj ja Bengt af Klinberg. Viimastel aastatel on lisandunud uusi liikmeid Ida-Euroopa maadest. Sellegi ülevaate kirjutaja esimene eesti aidsipärimuse teemaline kaastöö avaldati seltsi infolehes FOAFtale News 2001. aastal. Eestit esindasid Aberystwythis Mare Kõiva ning allakirjutanu, ülejäänud esinejad olid Hollandist, Maltalt, Indiast, Sloveeniast, Rootsist, Prantsusmaalt, Saksamaalt, Kanadast, Ameerika Ühendriikidest ja Inglismaalt.

Uurimisvaldkond linnamuistendid, tänapäeva muistendid (*urban legends, contemporary legends*) kerkis kuumalt ja palavalt päevakorda pärast Jan Harold Brunvandi monograafia "The Vanishing Hitchhiker" ilmumist 1981. aastal. Uurimisainesest ei paista tänapäeva meediaajastu muistendeid uurivatel folkloristidel puudust olevat. Seltsi kirjastatud artiklilogumike seerias "Contemporary Legend" on ilmunud nii häid üksikujuhtumite analüüse kui kaalukaid teoreetilisi tänapäeva jutu-uurimise suunda mõjutavaid artikleid sellistelt vanema põlve jutu-uurijatelt, nagu Gillian Bennett, Paul Smith, Mark Glazer, Bill Ellis, Sandy Hobbs, W. F. H. Nicolaisen jt.

Suvised Walesi konverentsi rahulik, heatahtlik ja tõine õhkkond (ettekande aega oli 30 min + küsimused) ei olnud just ülemäära uusi teoreetilisi pärle pilduv, aga enamiku ettekannete taga oli põhjalik uurimistöö ning esinejad kõik muistendivaldkonda täiuslikkuseni tundvad teadlased. Huvipakkuv oli ka väga lai temaatiline valdkond. 36 osalejat pidasid 33 ettekannet, mille temaatika ulatus vanade muistendite uutest tõlgendustest ja lokaalsetest muistenditest (pajatustest) kino- ja reklaami maailmaga seonduvate muistenditeni välja. Kuulaja sai ülevaate kõigest sellest, millega maailmas muistendi vallas üldse tegeldakse.

Konverentsi kava ja teesid ilmusid seltsi infolehes FOAFtale News mainumbris (nr 58, 2004) ja augustinumbris (nr 59, 2004), millest on seltsi koduleheküljel ka internetiversioon üleval. (Vt <http://users.aber.ac.uk/mikstaff>)

Järgnevalt lähemalt mõnest meeldejäädud ettekandest paljude hulgast.

Konverentsi peakorraldaja Mikel J. Koven Walesi Ülikooli teatri, filmi ja televisiooni osakonnast pidas huvipakkuvat ettekande sellest, kuidas “X-failid” kasutavad folkloori. Huvitav ja atraktiivne oli Kristen Hardie (Bournemouthi Kunstiinstituut), kes rääkis reaalsest ja mitterealestest inimestest-persoonidest tänapäeva rahvusvahelistel pakenditel. Ettekandes toetuti disainiajaloo, turu-, reklaami-, kultuuri- ja meediauuringutele. Kõneleja jälgis, kuidas tekivad sidemed telerist pakutava loo ning tarbija ja kauba vahel, kuidas ning kas nn kaubanäod on võimelised ületama kultuuripiire.

Elissa Henken Georgia Ülikoolist rääkis oma tudengite poolt kogutud materjali põhjal keha modifikatsiooni legendidest. Värvimine, tätoveerimine, rõngastamine jms on uurija arvates seotud nii kultuurilise esteetika kui personaalse suhtumisega. Vahel võivad need kaks omavahel konfliktis olla. Selleteemalised jutud väljendavad tänapäeva arenenud tehnoloogiast-bioloogiast põhjustatud hirme. Käsitletud juttude hulgas olid näiteks lood solaariumis päevitamise kohta, milles usutakse, et siseelundid võivad kõrbedada, samuti usutakse, et paljud keha modifikatsioonid põhjustavad surma või pimedaks jäämist. Näiteks, et tätoveerimine põhjustab aiosi ja hepatiiti jne.

Ameerika jutu-uurija Bill Ellis pidas särava ettekande “Jaluta kummitused, deemonlikud mänguasjad ja internet: Traditsioonilise ning tänapäeva muistendi dialektika Jaapani visuaalses jutus”. Alustades vana Jaapani visuaalse jutuvestmise mangade traditsiooni tutvustamisega, jõudis kõneleja Euroopa kultuuri ja eriti interneti mõjutusteni. Selles ettekandes toodud rohkete visuaalsete näidete puhul tekkis palju kordi äratundmine folkloori rahvusvahelisusest: enamiku Bill Ellise näidete kohta võib leida paralleele eesti laste 1960.–1970. aastate õuduka-traditsioonist.

Mitmeid ettekandeid oli aidsist, uudiseks oli kanadalase Jon Lee ettekanne SARSist “Avalikud reageeringud SARSi viirusele: kuulujutud, panna ja pseudovältimine”. Aidsimuistendite põhjal oli teinud jutustajate soouuringuid Mark Glazer. Lõuna-Texasi aidsilugude põhjal oli ta tähele pannud, missugused süžeed on rohkem teada meeste, missugused naiste hulgas. Uuringutest selgus, et naised uskusid tunduvalt rohkem, et sündmused, mida lugu kirjeldab, on tõesed.

Mitmed ettekanded vanema kohaliku muistenditraditsiooni kohta analüüsisid selle seotust kaasaegse paiga-identiteedi ning turismindusega. Karen Baldwin Ida-Carolina Ülikoolist rääkis piraadifolkloorist ja turistifolkloorist Põhjaranniku Carolina muistendites (*Piratlore and Tuoristlure in Legendary Coastal North Carolina*), kanadalane John Ashton Newfoundlandi maastiku ja muistendi suhetest. Juttude aluseks olid Newfoundlandis kunagi rongiliiklust takistanud ülisuured tuuled ja nende “tuulte valvur”, kunagi rongiliiklust reguleerinud vana mees.

Konverentsi vaheajal jagab seletusi Jan Harold Brunvand, keda kuulavad (paremalt) Monika Krojej, Veronique Champion-Vincet ja Eda Kalmre. BlažTelbani foto.

BlažTelban, Mare Kõiva ja Eda Kalmre jalutuskäigul Aberystwythi kindluse varemetes. Monika Krojej foto.

Psühholoog David Main Paisly Ülikoolist esines ettekandega “Ettekandja, midagi jälki on minu legendis: Toidukontaminatsioonid, jätkus ja tänapäeva muistendi esilekutsumine”. Ettekandes analüüsiti katset, kuidas muistendit meelde jäetakse. Uurimuses kasutati Angyali 1941. aasta teooriat, mis ütleb, et kontakt inimkeha või soovimatu toiduga suurendab jätkustunnet. 12 juttu, mida katsealustele ette mängiti ning mõne aja möödudes paluti ümber jutustada, kinnitasid uurija ootusi – paremini mäletati jäledamaid süzeid.

Tänapäeva muistendid vahendavad maailma nii, nagu ta meile tundub, tuues esile kõige suuremad hirmud ja probleemid. Tundub, et meie, siin Baltikumis, tajume ikkagi vähem seda, et maailm on pärast 11. septembrit muutunud ettearvamatuks ja ohtlikuks. Läänes on need probleemid tunduvalt teravamad. Senine tasakaal ja tolerantus islamiusulise ja muu maailma vahel on kadunud. Kui enne 11. septembrit elasid need kaks kogukonda suhteliselt omaette, siis nüüd tuleb juttudes selgesti esile hirm, et lääneriikidesse sisserännanud võõrad ohustavad põliselanikke ning võtavad üle nende maailma. Meeldejäävamad ja publiku hulgas rohkesti ažiotaazi põhjustanud ettekanded peetigi etniliste muistendite teemadel. Hollandlased ajakirjanik Peter Burger Leideni Ülikoolist ja Theo Meder Meertensi Instituudist rääkisid mõlemad immigrantidega seotud muistenditest. “Tuttava tuttava jutustusest meediamuistendiks: Naeratava Gangi juhtum” (*From FOAFtale to media legend: the case of the Smiley Gang*) analüüsis oletatava kuritegeliku bande jutu levikuprotsessi. Jutt naisi kimbutavast võõramaalaste bandest levis Hollandis algul suuliselt ning hiljem meedia poolt vahendatuna. Theo Mederi ettekanne “Nad on meie seas ja meie vastu: Tänapäeva õuduslood moslemitest ja immigrantidest Hollandis” tõi kuulajateni tõsiasja, millele olen ka ise varem aidsijuttude puhul osutanud. Nimelt, muistendid ei ole mitte ainuüksi jutud, vaid käitumine. Hollandi meedias ilmunud lugu immigrantide oletatavast vägivaldlastest kutsus esile nn *copycat* -käitumise e proto-ostensiooni (teesklusikäitumise). Leidus jutustajaid, kes väitsid, et just täpselt seesama lugu juhtus temaga. Lood peaks imiteerima elu, aga uuritava juhtumi puhul hakkas elu imiteerima muistendeid.

Muistendiuurijatel oli sellel kokkusaamisel öelda veel nii mõndagi põnevat, näiteks vanast nõia- ja marduseuskumusest, muistendi ja muinasjututraditsiooni kokkupuutepunktidest, tänapäeva kummituslugude fenomenist, popkultuuri ja meedia loodud kangelastest jm. Konverentsile tagasi mõeldes ei saa praegugi lahti sellest kahjutundest, mis mind Walesis valdas. Nimelt, et meil tegeldakse selle tänapäeva inimese ja ühiskonna sotsiaalset, psühholoogilist, majanduslikku ja poliitilist elu manifesteeriva folkloorižanriga nii vähe. Kahju, et kalli kodumaa folkloristid kaasaegse ainesega tööd enamasti ainult populismiks peavad ja endiselt rohkem soome-ugri ja regilaulu-usku on. Nemad seal läänes populismi ei pelga ja

järgmine muistendiuurijate kokkusaamine toimub tuleval suvel Ameerika Ühendriikides Georgias.

Peale hea ning rikkastava konverentsi üllatas vana hea Inglismaa küllasõitnut veel tudengiühiselanute äärmise lihtsuse ning rongiliikluse äärmise segadikuga. Südan kosutavalt mõjus aga Walesi tudengilinna kaldapealsel koos paljude teiste riikide ning ilma riigita rahvaste lippudega meretuules lehviv Eesti trikoloor.

Eda Kalmre

Mõisakonverents Raikkülas

5. juunil 2004 toimus Raikkülas konverents “Mõis eesti kirjandusklassikas”.

Miks just Raikkülas? Võiks vastata küsimusega: Miks ka mitte? Mõis on idülliline koht, suurtest teedest ja kärast eemal. Põlispuud kohisevad filosoofiliselt, linnud laulavad, varemeis häärber mõjub väarikalt – siin sobib kirjandusklassikast rääkida küll.

Raikküla mõisa peahoonet peetakse üheks klassitsistliku stiili parimaks näiteks Eestimaal. Tõsi, kunagist hiilgust võib ainult aimata, kuna hoone on varemetes. Pärast võõrandamist on mõisahoones asunud nii lastekodu kui ka kool. 1960. aasta tulekahjus hävis hoone katus. Kooli tarbeks ehitati lääne poole uus hoone. Alles 1980. aastatel ehitati mõisahoonetele – õigemini sellele, mis veel kunagisest uhkusest järel oli, – uued laed ja katused. Interjöörid olid paari aastakümne jooksul kahjuks juba hävinevad. Renoveerimisel kasutatud katusekivid osutusid praagiks ning katus hakkas peagi vett läbi laskma. Nüüdseks on mõisal taas omanikud – eestlastest Jõesoo pere. Karmel Jõesoo soovib Raikkülast kujundada raamatumõisat ning selle suunitlusega üritusi on mõisa põlispuude all juba mitmeid peetud.

Raikküla on raamatumõisaks sobiv oma kuulsate asukate tõttu – Raikkülast pärit Alexander von Keyserling (1815–1891) oli kuulus geoloog ja maadeuuriija, Vene Teaduste Akadeemia liige. Ta oli muuhulgas ka ühtse Saksa riigi rajaja Otto von Bismarcki sõber, mistõttu Bismarck on Raikkülas korduvalt käinud. Teine mõisaga seotud suurmees on 20. sajandi kuulus filosoof Hermann von Keyserling (1880–1946), Saksamaal Darmstadtis asuva Tarkuse Kooli asutaja. Ta sündis küll Kõnnu mõisas Pärnu-Jaagupi kihelkonnas, kuid on suure osa oma elust veetnud Raikkülas. Eesti suurmeestest on siitkandist pärit Uku Masing.

Konverentsile oli esinema kutsutud Arne Ruben E. Vilde memoriaalmuuseumist, kirjandusloolane Leo Villandi ning Katre Kikas ja Ell Vahtramäe Eesti Kirjandusmuuseumist.

Raikküla raamatupäeva ulatuvusest koduseinte vahelt kaugemalegi oli aru saada juba Tallinnas rongi peale istudes: puupüsti täis vagunis püüdis kõrv kaasreisijate jutukatkeid, üsna lähedal nimetati Raplat ja Raikküla. Ja Rapla raudteejaamas nägin salgakest noori, kes teadsid, et edasiseks sõiduks tuleb linnaliinibussi istuda. Bussijaamas edasiliikumisvõimalusi uurides sain teada, et Raikkülla jõudmiseks on tarvis sõita 9 kilomeetrit Järvakandi poole, mõis aga jääb maanteest 300 meetrit ida poole. Raikkülla jõudes oli meie rongist tuttav seltskond täienenud veelgi.

Konverentsi peeti küllalt ekstreemsetes tingimustes ühes mõisa kunagistest kaunitest saalidest. Mõisahooned oli saanud küll uue trepi ja katuse, kuid siseruumide remondini ei oldud veel jõutud. Nii varjas katus soojendava päikese ning tuul puhus akendest läbi.

Avasõnad ütlesid Raikküla mõisa omanik Karmel Jõesoo ning konverentsi korraldaja kultuuriloolane Kairi Toomet.

Arne Ruben rääkis Eduard Vildest ning mõisakujutusest tema loominguks. Pilgu alt on läbi käinud kõik teosed, milles vähemal või rohkemal määral mõisast ja mõisarahvast juttu: “Minu esimesed triibulised”, “Külmale maale”, ajalooline triloogia, “Mäeküla piimamees” jt. Selgus, et Vilde on kujutanud mõisnikke nii suhetes talurahvaga kui teiste mõisnikega. Ja kummalisel kombel loob kirjanik vajaliku eelhäälestatuse teose mõisavastase idee mõistmiseks just mõisnikevaheliste suhete kujutamise: isandate omavahelised tegemised annavad neist pildi kui eriti ebainimlikest, alpidest ja tühistest tegelastest, kellel oma alamate üle piiramatu võim.

Katre Kikas keskendus oma ettekandes “Kuidas kodustada mõisnikku?” mõisnikukujutusele Andrus Kivirähki “Rehepapis”. Elegantse esituse käigus näidati, et lihtsal, kuid nutikal talupojal oli siiski võimalik vaenulikku jõudu – mõisnikku – üle kavaldada.

Ell Vahtramäe teemaks oli “Mõis rahvapärimestes”, eelkõige juttude ning nende tegevuspaikade seoses Porkuni mõisa näitel. Porkuni on küll Raikkülast kaugel, kuid probleemid on sarnased, seda nii minevikus kui olevikus. Mõis oli (ja on) tähtis geograafiline orientiir – seda ka neis juttudes, mis otseselt mõisaeluga seotud ei ole. Mõisas toimuv – olgu tegelasteks siis mõisnik, ametnikud või töölised – pakub süžeid nii rahvajuttudele kui kirjandusteostele. Praegu eksponeerib Porkuni oma kirjanduslikult tuntud tegelasi, rahvajuttude osakaal on piirkonda tutvustavates ülevaadetes väike.

Ettekandepäeva lõpetuseks sobis suurepäraselt Leo Villandi “Mõtisklusi Eesti mõisatest” – pilguheit mõisakultuurile, eriti klassitsistliku mõisa kultuurile. Kangastusid uhkete tõldadega mõisnikud häärberi ees auringi tegemas, külaliste vastuvõtt trepil ja lossis, ainult pisut kujut-

lusvõimet ja Raikküla mõisa räämas seintele ilmusid maalid, galeriides jalutasid daamid, härrad... Sealt edasi aga meenus vanaema heegeldatud suur narmastega pitslina, mis ehtis tema kummutit, talukoht, mille olemasolust annab tunnistust vaid mõni õunapuu, sirelipõõsas ja floksipuhmas – nendegi eeskujud pärinevad mõisast. Mõisainterjäär ja ümbrus oli talupojale ideaaliks, mille sarnaselt ta oma kodugi kujundada soovis. Mõis mõjutas maarahva kultuuri, nii materiaalset kui vaimset.

Mõisa ruumes oli avatud raamatunäitus “Kirjandusklassikud ja mõis”. Toimus raamatulaat, kus kirjastused ja antikvariaadid müüsid uusi ja vanu raamatuid. Kõikidele huvilistele korraldati ajaloolis-kultuuriline jalutuskäik mõisa pargis ja hoones. Raamatupäev päädis Rapla Teatritegumise Seltsi näitemänguga.

Ell Vahtramäe

Kogumisaktsioon: Venemaa eestlaste elulood

Elulugusid on Kirjandusmuuseumi kultuuriloolisesse arhiivi süstemaatilisel kogutud juba rohkem kui kümne aasta vältel ning väljakuulutatud elulooõistlused on jätkuvalt menukad. Nüüdseks on trükivalgust näinud esinduslik kolmeköiteline “Eesti rahva elulood” ning rida temaatilisi kogumikke.

Eesti Vabariigi taaskehtestamise järgselt on Eesti Rahvaluule Arhiivi üks kogumis- ja uurimissuundi olnud Venemaa eestlaste pärimus. Iga-aastaste Venemaa välitööde kõrval olen 2003. aasta sügisest alates aktiivsemalt ka Eestimaale tagasipöördunud rahvuskaaslasi küsitlenud. Mõneski peres leidis vanu fotosid, tehtud asunduste hiilgeaegadel või ühismajandi päevil, külaelu kirjeldusi, asunduses elanute nimekirju jms. Minu kätte sattus ka Artur Kergandi sünniküla-uurimus *Estono-Semenovka küla sünd ja häving*. Aga käia jõudsin ma vaid väikese osa Venemaal sündinud eestlaste juures. Asundusloolist materjali võib inimeste kodudes leiduda veel küll ja küll.

2003. aasta sügisel korraldatud Venemaa eestlaste päeval kutsusin Venemaal sündinud eestlasi üles ise oma ajalugu ja pärimust jäädvustama. 2004. aasta kevadel kuulutasime koostöös ühendusega *Eesti Elulood* ja Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiiviga välja kogumisvõistluse “Väljarändamine ja elu uuel kodumaal”. Suhteliselt kitsale ringile suunatud kogumisvõistlusest osa võtma oodati Venemaale väljarännanute järglasi, kes nüüdseks on Eestimaale tagasi jõudnud. Kirja panna võis nii

Oparino kontoriametnikud 1933. aastal. Foto Robert Plataisi erakogust.

iseenda kui mõne oma sugulase-tuttava eluloo. Lootsime elulookirjelduste abil saada ka lisateavet nii olemasolevate kui nüüdseks hääbunud asunduste kohta.

Ajakirjanduses ilmunud üleskutsete peale sain selle kogumise eestvedajana esmalt hulgaliselt telefonikõnesid. Enamasti küsiti nõu nii töö vormistamise kui sisu asjus. Soovijaile saatsin enda koostatud üksikasjaliku küsitluskava. Ühtlasi avaldati tunnustust Venemaa eestlaste teema esiletõstmise eest, samas leidis ka skeptikuid, sest: *seekord tuleb surnud ja kaugsugulased, eelnevad põlvkonnad kirjutama panna*. Osa inimesi kutsus mind endale külla, sest *ma võin rääkida küll, ma tean palju, aga kirjapanijat minust ei ole*. Oli ka neid, kes ise minu juurde muuseumisse oma lugu rääkima tulid. Selge see, et kõik inimesed pole kirjatööle ühtviisi osavad. Venemaa eestlaste vanema põlvkonna seas on ka hulgaliselt inimesi, kelle kooliharidus mitmesugustel põhjustel lünklikuks jäi: rasketel aegadel vajati kodus töökäsi, tüdrukutele ei peetud alati koolihariduse andmist vajalikukski, kool asus kodunt liialt kaugel, koolitee katkes vene keele oskamatus tõttu jne. Venekeelse koolihariduse saanud inimestel on end sageli eesti kirjakeeles ka raske väljendada. Seega pandi mõned tööd kirja ka vene keeles.

Esimesed materjalid laekusid varsti pärast kogumisvõistluse väljakuulutamist. Need olid enamjaolt varem kirjepandud küla- ja isikulood, nt

Aleksander Timbergi töö Samaara eestlastest, kus sees ka Koški piirkonna eesti külade skeem ning külade kaupa seal elanud taluperemeeste nimed. Sügisel saabus kaastöid juba rohkem, mõned, nagu Loreida Heinma, olid oma lugu rohkem kui poole aasta jooksul korduvalt ümber kirjutanud ning viimistlenud. Käsikirjaliste tekstide kõrval oli ka eeskujulikult arvutil vormistatud rohkete vanade fotodega illustreeritud töid, näiteks Liina Treimanni Krimmi Džurtši küla lugu. Tööde mahtki ulatus üheleheküljelisest lühikirjeldusest rohkem kui 130 leheküljeni. Võistlustööde koostajate hulgas olid enamik küll vanema põlvkonna esindajad, kuid saabus ka nooremate töid ning isegi õpilasuurimusi, nagu Vastseliina Gümnaasiumi õpilase Tagne Tähe "Eestlaste asundused Musta mere ääres" (aastast 2002, juhendaja õpetaja Tiiu Ojala) ja Võru Kreutzwaldi Gümnaasiumi õpilase töö "Minu vanavanemate käekäik kooselu algusest pensioonipõlve alguseni" (aastast 2004, juhendaja Merle Sulg).

Leidus ka neid, kes kogumisüleskutse alles viimasel hetkel avastasid ning palusid luba pärast võistlustähtaja lõppu oma elu- ja külalugu kirja panna.

Paar tööd saabus juba trükitud raamatuna: Ell Maanso perekeskne "Liisa Karoliina raamat" ning Lembit Sirge ühe küla saatusele kesken-
dunud "Eesti rahvakild Siberimaal. Estonia küla arenguaastad" (2004). Mitmel puhul saadeti oma kirjapanekutele lisaks ka asundusloolisi ajaleheartikleid ning muidugi unikaalseid fotosid. Väärtuslikumad perepildid tahetakse enamasti siiski tagasi ning need loovutati skaneerimise tarvis ajutiselt.

Saabunud Venemaa eestlaste tööde hulgas oli traditsioonilise eluloojutustuse kõrval tähtsal kohal konkreetse asunduse või piirkonna eestlaste lugu. Inimesed, kes oma sünnipaiga ajaloo talletamist tähtsaks pidasid, tulid mulle appi sellega, et hakkasid ise aktiivselt omaküla inimesi kogumistööle ärgitama. Nii kirjutas Aleksander Timberg, et Richard Rästas vormistab Samaara eestlaste kokkutulekute materjale, Robert Rospu andis teada, kellel veel Põhja-Kaukaasia asunduste kohta teavet on jne. Tunt siirast huvi omakandi rahva tööde vastu. Pidin üsna sageli vastama küsimusele, kas meie külast/piirkonnast on juba keegi kirjutanud, ning kirjutajaid julgustama, et iga inimese lugu on jäädvustamist väärt.

Igatahes aktiivsemad pere- ja külaloo jäädvustajad olid sündinud Eestimaa lähiumbruses Peterburi ja Pihkva oblastites, paremini esindatud on ka Vjatka-piirkonna Oparino rajoon ning Samaara oblast. Kogumisvõistlus on sedakorda küll lõppenud, kokkuvõttes tehakse Eesti Kirjandusmuuseumi saalis 2005. aasta esimesel veerandil järjekordsel Venemaa eestlaste päeval. Ehk valmib kogutud materjali põhjal kunagi ka Venemaa eestlaste elulugude raamat.

Anu Korb

Tempora mutantur...– ja muutub lastepärimuski

Anu Vissel. *Lastepärimus muutuvast ühiskonnas. Ars musical popularis 15.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, etnomusikoloogia osakond 2004. 232 lk. Doktoritöö. Kaitstud 25. oktoobril 2004 Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli juures. Oponent Kristi Salve, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur.

Alar Madissoni foto.

“Eesti karjaselaulud”, mis oli ühe laululiigi kogu korpuse avaldamine ja sellisena pretsedenditu.

Mis oluks loomulikum kui oodata, et Anu Visseli doktoritöögi kannab kord sama pealkirja?

Läks aga teisiti. Põrdepunktiks Anu Visseli uurijahuvides kujunes lastefolkloori kogumise võistlus, mis toimus 1992. aastal. Laekunud tööpoolest hiiglasliku materjali läbitöötamisele asus teiste hulgas ka Anu Vissel, ja juba 1993. aastast alates võtavad ta bibliograafias võimust lastefolkloorile pühendatud artiklid. 1997. aasta kevadel sai temast rahvaluulemagister lastemänge käsitlevate artiklite põhjal.

Kui Anu Vissel (toona Zirk) tuli pärast ülikooli lõpetamist tööle Kirjandusmuuseumisse etnomusikoloogia osakonda, oli ta oma teema juba leidnud. Nimelt oli ta üliõpilasena Udo Kolgi juhendamisel kirjutanud kursuse- ja hiljem diplomitöö karjaselauludest. Mäletan siiani, kui asjalikult mõjus Anu selleteemaline üliõpilasettekanne.

Sama, tööpoolest perspektiivika teemaga jätkaski Anu Vissel oma folkloristikarjääri ning tegi kiireid edusamme. Ettekandeid, millest nõukogudeaegsetes tingimustes jäi enamasti jälg ainult teesidena, ning artikleidki valmis terve hulk. Nende loetelu viiks pikale, kuid siin tahan ometi nimetada 4-osalist väljaannet

Ja nüüd on aasta 2004, ning 25. oktoobril sai Anu Vissel Tartu Ülikoolis doktorikraadi. Väitekirjana kaitstud raamat kannab pealkirja “Lasteperimus muutuvus ühiskonnas”. Mida siis võib leida selles värviliste kaanetega köites, mis on ühtlasi sarja *Ars musicae popularis* 15. üllitis?

Sissejuhatuses käsitleb autor lapsepõlve mõistet ja selle interpreteerimist erinevatel ajajärgudel meil ja mujal, aga ka lastepärimuse mõistet ja selle uurimise ajalugu. Viimased osad sissejuhatusest tutvustavad autori enda tööd lastepärimuse uurimisel, kasutatud meetodeid, töö eesmärgid.

Jättes kõrvale sissejuhatusele järgnevad eestikeelsed ja raamatu lõpus paiknevad ingliskeelsed ülevaated artiklitest, siirdugem raamatu põhiosa – viie varem mujal ilmunud artikli juurde.

Enne artiklite vaatlusele asumist märgin siiski, et ma pole lähtunud nende järjestusest raamatus, vaid sellest, kuidas nad minu meelest võinuksid paikneda. Ainestiku ja käsitluslaadi poolest võiks artikleid rühmitada kaheks grupiks. Esimesed kaks hõlmavad üht laululiiki selle etnoloogiliste taustadega. Laulude puhul on sõnalisest tekstist rohkem tähelepanu pööratud meloodiatele, materjal ise on vana ja selle kogumise ajalugugi pikem. Teise, kolmest artiklist koosneva grupi puhul puudub - ja seda uuritavast materjalist johtuvalt – etnomusikoloogiline aspekt. Peale selle on nende puhul tegemist uue, vägagi uue ainesega.

Mahukaim on artikkel “Eestlaste kiigekultuur enne ja nüüd”, mis on samas ka hea näide sellest, kuidas tervikuks haarata nii etnoloogiline kui etnomusikoloogiline aines, nii meie rikkalikud arhiivid kui internetilehekülgedel leiduv, nii kauge, mõnikord oletuslik minevik kui tänapäev.

Artiklis tuuakse välja kiigetraditsiooni muutumine maagilisest tegevusest täiskasvanud noorte vaba aja veetmise viisiks, seejärel peamiselt laste meelelahutuseks ning kõige lõpuks folklorismiilminguks ühelt poolt ja ekstreemspordialaks (kiiking) teiselt poolt. Tõsi, sportlikkuse elemente oli juba varasemaski kiigekultuuris. Kui traditsioonilise külaühiskonna kiikesid, kiikumist ning kiigelaule käsitledes võis autor toetuda Ilmar Talve, Herbert Tampere jt käsitlustele, siis uuem aines on oluliselt autori enese kogutud. Rohkete illustratsioonidegi seas on palju erakogudest pärinevaid fotosid. Kindlasti on kõige uuema perioodi kohta käiva andmestiku hankimisel tulnud kasuks autori aktiivne osalemine folklooriliikumises, mis on viinud ta mitmesuguste konkursside, festivalide ja muude selliste ürituste toimimispaikadesse. Mainida tasub tähelepanekut paikkondliku kultuuri nivelleerumisest, mis kõige muu hulgas puudutab ka “kiigearhitektuuri”.

Igatahes on juba oma kompleksuse poolest tegu tööga, mida vaevalt keegi saaks artikli mõodus paremini järele teha. Edasised uuringud peaksid olema jälle spetsiifilisemad, sest kindlasti pole veel öeldud viimast sõna näiteks kiigelaule kohta, mis praeguses iseenesest vägagi pikas

artiklis on leidnud suhteliselt vähe ruumi. See omapärane ja kaunis osa meie vanast rahvalaulust vääriks küll monograafiat.

Väitleja esimesele ja kauaaegsele temale – karjaselauludele – on pühendatud artikkel “Estonian Herding Songs from the Perspective of Ethnic Relations”, mis on ilmunud Saksamaal ajakirjas *The World of Music* ning on mõeldud seega (etno)musikoloogide rahvusvahelisele seltskonnale. Lugejaskonda arvestades on ehk ka teema formuleeritud nii, et see köidaks teistest rahvustest lugejaid. Nagu pealkirjas lubatud, nii ongi artiklis rohkesti tähelepanu pööratud võrdlustele läti, leedu, liivi, soome, rootsi ja vene karjasemuusikaga, kuid ka karjatamistraditsiooniga. Nimelt on Anu Visseli artiklis antud ajalooline ülevaade karjanduse ja karjatamise muutustest läbi aastatuhandete pikkuse ajajärgu loomapidamise algaegadest kuni tänase päevani. Uurimusest tulevad välja mitmesugused vastavused eespool nimetatud rahvaste karjasemuusikas, olgu siis meloodiate, rahvapäraste terminite või sõnastusmotiivide osas. Tõenäoliselt pole ajakirjapoolsed mahulised piirangud isegi võimaldanud siin esitada kõiki huvitavaid tähelepanekuid, mida leidub Anu Visseli arvukates spetsiifilisemates varasemates artiklites.

Aga ehk pole põhjust selle üle kurta. Isiklikult loodan, et tuleviku rahvaluuleuurijad ja sügavamate huvidega asjaarmastajad saavad kunagi enda kätte toeka kõite, mis sisaldab nii ilmunud väljaannete taastriiki kui mahuka uurimusliku osa, mis hõlmab kokku kirjutatuna senise ja lisab veel palju uut.

Kui esimestena vaadeldud artiklites oli laps kiigekultuuri ja karjasemuusika kõrval- või kaudne tegelane, siis ülejäänud kolm on pühendatud otsesemalt laste temale. Üks neist, venekeelsena ilmunud “Meediaajastu laste häällaulud” kasutab materjalina lastevanemate (kuid ka laste eneste) anketeerimisel saadud vastuseid küsimusele, kas, kes ja mida on lastele laulnud. Materjali kogumine, mille käigust saab ülevaate artiklist enesest, on olnud põhjalik, haaranud Eesti erinevaid piirkondi, samuti on küsitlusi läbi viidud korduvalt, mis võimaldab teha järeldusi ka ajaliste muutuste kohta kümnekonna aasta vältel. Tegemist on 2000. a toimunud fennougristikakongressi ettekandega, mis ilmus küll 2001. aastal, aga ilmselt on A.Vissel teemaga edaspidigi tegelnud. Ilmselt pole ka siin ettekande/artikli formaat võimaldanud kogu sel alal korjunud teadmust mahutama. Võib-olla tekkisid mõned küsimused just ülemäärase kokkusurutuse tõttu, näiteks diagrammi 1 jaotused võiksid olla veidi avatumad “täiskasvanute populaarsed laulud” all. Eeldatavasti jaotused “vanemad” ja “uemad autorilaulud” tähistavad kooliõpikutest, raadiost jm pärinevaid lastelaule, mis aga võinuks olla ka diagrammil märgitud. Küllaltki suur on *Varia* protsendiarv (6). Mis selle all võiks peituda? Mõni näide aidanuks ehk selgust tuua.

Kui hällilaulude puhul, olgu nad vanad või uued, on laps olnud objekt, siis kahe artikli aineks on laste päris oma pärimus. Kummagi materjal on ometi küllalt erinev. “Vanamees ja valge tuvi” vaatleb liisklugemisi. See žanr läheb meil tagasi vähemalt 19. sajandisse, mille lõpust on esimesed juhuslikud üleskirjutused. Põhiliselt toetub A.Vissel ERA kogu ja 1990-ndate aastate materjalile, mõnel määral on kasutatud ka W. Andersoni kogu. Nende võrdlemine võimaldab sedastada erinevusi vanavanemate ja lapselaste, võib-olla lapselapselaste traditsioonis. Tuleb välja näiteks tendents asemantiliste liisklugemiste taandumisele tähendust omavate ees, samuti on suurenenud koomiliste (või vähemalt laste poolt koomilistena tajutud) situatsioonide kujutamine. Huvipakkuv on autori järeldus, et vene liisklugemised pole eesti omi mõjutanud. Oli ju näiteks, nagu selgus A.Visseli enda uurimustest mängude kohta, uuemas materjalis vene mõju täiesti olemas, ja seda võiks ka liisklugemiste puhul oodata. Ju siis on liikidevahelised erinevused siin otsustajateks.

Informatiivne on põhjalikum käsitlus artiklile pealkirja andnud lugemisest, kus näidatakse populaarseks saanud teksti “Üks helevalge tuvi...” varieerumisi ja redaktsioonide kujunemist. Neid esitava tabeli puhul on mul küll eriarvamus: minu meelest pole “Üks vanamees kooris keppi” siiski piisavalt sarnane ei “valge tuvi” põhiredaktsiooniga ega teiste redaktsioonidegagi, nii et seda võiks võtta iseseisva tüübina. Ehk on ta lähemal hoopis sellele lugemisele, milles “tita jõi tassi kohvi”?

Viimane väitekirja koosseisu kuuluv artikkel kannab sisu avavat pealkirja “Meedia kui mängude vahendaja ja uute mängude allikas”. Meediast, põhiliselt televisioonist kui mängude vahendajast on siiski suhteliselt vähe juttu. Huvipakkuvam on see osa, kus 1990. aastatel koolidest kogutud ainestiku põhjal selgub, et õpilased matkisid omavahelistel koosviibimistel tollal populaarseid telesarju “Kuulus või kummaline” ja “Reisile sinuga”. Äärmiselt televisioonikaugel inimesena ei ole ma n-ö originaale näinud, kuid laste kirjeldused näitavad suurt püüdlikkust oma eeskujude jäljendamisel, aga vajaduse korral ka leidlikkust varieerimisel. Samas tean, et 21. sajand on toonud terve rea uusi mängu, millest mul on aimu ainult pealkirjade järgi. Kas peaks nüüd tegema kordusuuringu, selgitamaks nendegi võimalikku matkimist laste seas?

Päris suur osa artikli mahust kuulub küll tausta loomisele – meedia (TV) mõju ja konkreetsete telemängude käsitlusele. See on lisanud kasutatud kirjanduse nimekirja kümneid kirjeid jooksvate arvustuste-kommentaaride näol. Nagu öeldud, olen ise küll viimane hindama nii saateid endid kui ka kriitikat, kuid artiklit lugedes tundub ometi, et autor võinuks ise julgemini oma seisukohta väljendada, säästes niimoodi oluliselt ruumi ja saavutades ka paremaid proportsioone n-ö teooria ja praktika vahel. Meediakriitikale kulutatud ruumi arvel võinuks ehk hoopis avada praegust nappi märkust selle kohta, kuidas ka varasematel aegadel on lastel olnud

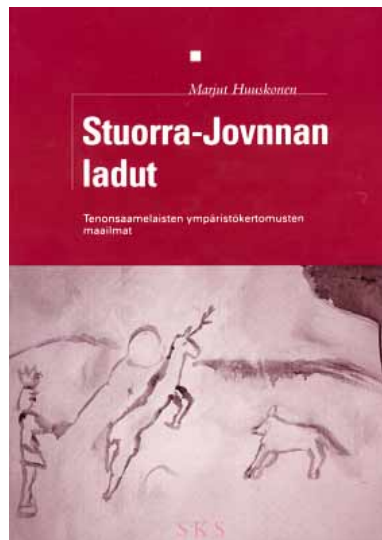
raamatutest ja hiljem kinost pärinevad lemmikkangelased. Aga kuidas neid mängiti? Tarzanit näiteks? Iseenesest on artikkel ju õpetlik, ning selge on see, et Anu Vissel on niisuguse nähtuse nagu telemängude järgitsemine fikseerimisega teinud tubli teo.

Võiks veel osutada ühele või teisele kohale raamatus, mis tekitasid kõhk-lusi või eriarvamusi – aga eriarvamus ei tähenda veel, et tegemist oleks puudusega. Ning selles suhtes pole küll kõhklemist, et Anu Visseli töö vääriskraadi.

Kristi Salve

Meeldesöövivate vaadetega rada

Marjut Huuskonen. *Stuorra-Jovnnan ladut. Tenonsaamelais-ten ympäristökertomusten maailmat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 986, Helsinki 2004, 322 lk.*

Eelmine aasta andis nii eesti kui soome folkloristikale hea doktorisaagi. Sealjuures polnud valdavalt tegu n-ö varase löikusega ehk siis inimestega, kes on läbinud etteantud raja 3+2+4 (või kuidas kusagil parajasti parimaks peetakse) just niisuguse kiirusega. Mullused doktoriks väitlejad olid valdavalt juba keskikka jõudnud inimesed, kelle teaduslikud huvid ja tulemusedki on saanud küpseda. Üks sellistest on ka 5. juunil 2004 Turu Ülikoolis doktoriks väidelnud Marjut Huuskonen, kelle dissertatsioonina esitatud raamat tulebki allpool vaatlusele. Muide avaldas vastuväitleja Lassi Saressalogi oma kõnes arvamust, et selline aegapidi-asjad-käivad moodus annab ehk vähemalt folkloristikas sageli parema tulemuse kui n-ö kiirküpsetus.

Marjut Huuskonen on oma raja sisse sõitnud kaugel põhjas – Lapimaal, täpsemini Soome-Norra piirijõe Teno kallastel asuvates paikades. Eeskätt Talvadas-, kuid ka Nuvvus-nimelises külas alustati nimelt 1967. aastal pärast eeluuringuid (viimased hõlmasid ka mõnd lühemat kogumisretke) ulatuslikku projekti, mille käigus korduvate, rühmadena ettevõetud välitööde käigus püüti võimalikult ammendavalt talletada ja tundma õppida nende külade usundipärimust ning folkloori. Nagu raamatu algusosas meenutatakse, tehti kokku 6 ulatuslikumat kogumismatka, kogujaid oli kümme, kusjuures mitte kõik ei osalenud kõikidel matkadel. Muide, raamatu kirjutamise ajal on Marjut Huuskonen ise intervjuueerinud mitmeidki kunagisi kogujaid, ja on tööpoolest huvitav lugeda, kuidas ja mida meenutatakse umbes 35 aastat hiljem. Selle Lauri Honko juhitud nn Talvadas-projektiga liitus Marjut Huuskonen ise alles 1975. aastal, mis oli ühtlasi viimane kord teha ulatuslikumaid välitöid nimetatud süvauurimis-projekti raames. Raamat „Stuorra-Jovnnan ladut“ ilmus aastal 2004. Oli siis aega muljetel-mõtetel settida lasta, enesele üha uusi küsimusi esitada ja vastuste kontrollimiseks taas Lapi-matkale asuda.

Need saamid, kellest Marjut Huuskonen kirjutab ja kes talle jutustasid, pole *show*-laplased, kes trummi löövad ja loitsivad, vaid viimased sajandid omapärast segamajandust (karjakasvatus, kalapüük, marjakorjamine, käsitöö) harrastanud Euroopa külainimesed, Soome kodanikud, kirjaoskajad kristlased. Lühidalt: mitte midagi uudistajate jaoks.

Teose pealkiri sunnib küsima: “Aga kes see niisugune on?” Sellele küsimusele on õnneks vastus kohe raamatu algusest võtta: Stuorra-Jovnna oli ajalooline isik, aastail 1794–1874 elanud mees, kes kirikukirjades kandis nime Jouni Jomppanen. Tema suusaradadest kõneldakse raamatus ühelt poolt keskkonnajuttude, teiselt poolt isikujuttude aspektist. (Arvan, et selles kontekstis ei saa *ympäristö*-sõna vasteks panna ‘ümbrus’, aga liit-sõna *ympäristönkertomukset* vastena ei tule ‘kohapärimus’ ka arvesse. Nii et siis keskkonnapärimus ja keskkonnajutud.)

Marjut Huuskonen on osanud kuulata oma vestluskaaslasi ja varem teiste poolt tehtud lindistusi. Kuulamisoskus on hea eeldus mõistmise jaoks. Tunne, tuju, meeleolu on tähtsad. See on minu meelest raamatu tähtsamgi and kui tähelepanekud selle kohta, kuidas just pärimus on seotud kindlate paikadega ja loodusobjektidega.

See kuulamisoskus ei ilmne mitte ainult kõige otsesemas mõttes, võimes lindistustest välja lugeda sõnadetagust. Ta on osanud kuulata ka kirjutaja häält aastasadade vanustes raamatutes ja üsna uutes uurimusteski. See eeldab lugupidamist teise vastu. Kirjandus pole olnud (ära)kasutatav, vaid tähelepanuga loetav, järelekaalutatav, uusi mõtteid äratav, igal juhul dialoogipartner.

Raamatu keskse Stuorra-Jovvna suhtes valitses ka viimase kogumis-perioodi jutustajate hulgas mitmesuguseid arvamusi ja Marjut Huuskonen eritleb neid, kasutades selleks saamikeelseid *emic*-termineid. Need uuritavate tekstide kohta kasutatud terminid (osalt tekstides enestes) on *mainnas*, *muitalus* ja *cuvccas* ja nimetatutega seotud verbid. Köhklematult tõekspeetav oli viimaste põlvkondade jutustajate jaoks *muitalus*, *mainnas*, mis võis sisaldada juba liialduse-elemente, kusjuures *cuvccas* tähistas selgelt lori juttu või valet. Väga väärtuslik on ajalooline ülevaade nende juttude varasemast esinemusest ja käsitlustest. Kas need olid luiskelood või tõsiseltvõetavad jutud? Lindistuste väljavõtted näitavad, et küsitatud inimesed võisid selles suhtes üsnagi eri meelt olla. Samas osutab Marjut Huuskonen sellelegi, et *emic*-terminid on libiseva sisuga juba sünkroonselt võttes, ja et igal juhul tuleb arvestada nende muutumisvõimalust ajas. Siin astuvad mängu nii muutuv mentaliteet kui rahvuslik eneseteadvus: nagu selgub, tekkis jutustajates mõnikord kartus, et niisugused jutud, nagu Stuorra-Jovvna liituvad, ei äita kaasa saami asja ajamisele. Eks mõjutab see ka terminite valikut.

Nagu võib otsustada temast hiljem räägitu põhjal, oli Stuorra-Jovvna ise olnud tähelepandav jutustaja, aga ka muidu pigem erandlik kui läbilõikeinimine. Näiteks oli metsikute põhjapõtrade kütmine, mida ta harrastas, selleks ajaks juba unustusse vajuv elatusala. Jutud, mis võisid ta enese suust pärineda, kujutavad teda tundrutel rändamas ja põhjapõtru varitsemas, kuid see töökeskkond viis ta kokku ka nii meie meelest loomulike loodusjõududega (torm) kui üleloomulike olenditega (maa-aluse rahva neiu).

Väga kütkestaval kombel on M. Huuskonen kõrvutanud 20. sajandi lõpupoole Talvadase küla jutustajate ja 19. sajandi alguse pastor J. Fellmani tormituule ja lumetormi elamusi. Tuleb välja, et keskkond on suuresti mentaalne – elatakse küll samal Lapimaal, aga keskkond erineb vastavalt kogeja kultuuritaustale.

Muidugi on jutt sellest, kuidas ennast kalju külge sidunud SJ kistakse tormi poolt õhku ja ta lehvib oma porolasso otsas nagu räät, või kuidas torm ta ometi lahti kisub ja kannab ta enese (või esimesel puhul ta mütsi) tuttava pere koja katusele.

Stuorra-Jovvna lood on tihtipeale või isegi enamasti seotud mitmesuguste kinnisobjektidega. Viimaste hulk võib isegi kasvada selle arvel, et mida rohkem aega on möödunud, seda rohkem on erinevate juttude algse kangelase kohale asunud Stuorra- Jovvna kui domineeriv jututegelane. Pealkirjas mainitud Stuorra-Jovvna suusarajad kujutavad endast kaht tundru küljel ülevalt alla suunduvat, taimkattest ja pinnasestki lagedat vööti, mis on ehk midagi meie Kalevipoja heinakaarte taolist. Aga samu objekte on varem tuntud kui *staalo* (meie vanapagana tüüpi hiid saami traditsioonis) radasid ning hoopis igav teaduslik seletus ütleb, et need on lume- ja maavaringute tulemus.

Mitmetes lugudes esinevad veel Stuorra-Jovvna puud: kask ja mänd. Kui viimane on lihtsalt kinnisobjekt, millest SJ retked on mööda viinud, siis esimesega liitub huvitav motiiv: nimelt suure hooga allamäge lastes on SJ põrganud vastu kaske ja samast kasest on ta valmistanud kolm paari suuski. SJ nimega on ühendatud ka kive, mis peaksid olema kivistunud maa-alused ja nende põhjapõdrad.

On veel kindlate loodusobjektidega seotud lugusid sellest, kuidas Stuorra-Jovvnat pääseb koos jahisaagiga suurveest kindlale pinnale, kuidas ta püüab paljaste kätega kinni tugeva metsiku isapõdra jne. Tähelepanu äratabki, et kuigi lugude prototüübist on teada, et ta pidas oma naisega lehma ja lambaid, nagu Tenojõe orus oli tavaks, kujutavad jutud teda alati kütina, st muistsema elatusala harrastajana.

Omaette jutud on veel need, kus kirjeldatakse SJ libahundina, kes sel kujul käis laastamas kodustatud põhjapõtrade karju. Marjut Huuskonen täheldab huvitavat asjaolu, nimelt, et kui inimnäolise SJ seiklustest kõnelevais juttudes on väga palju kohanimedid, siis väljapoole inimühiskonda astunud libahundistunud SJ on ka väljaspool toponüümikat.

Huntidega on seotud ka lugu sellest, kuidas SJ kütib hunte ja muu hulgas rakendab kinnipüütud hundi sarvitu põdra pähe oma saani ette, et niimoodi just hundikarja taga ajada. See, mis tundub lausa võimatuna, on väidetavasti otse Stuorra-Jovvna eneselt pärinev koos juurdekuuluva kinnitusega, et kuigi lugu tundub kuulajaile uskumatu, on see ometi tõsi.

See pole sugugi ainus jutt, kus SJ on nimelt hundikütt ja see on libahundist Stuorra-Jovvna otseselt vastanduv roll. Või öieti ei saa kõnelda isegi vastandumisest, sest üliosav hundikütt ja libahunt tegutsevad tõesti erinevates maailmades. Marjut Huuskonen hindab mitmel moel kujutatud tihedaid suhteid huntidega ja seda asjaolu, et kõige sagedamini on jahijuttude toimumispaigaks pühaks peetud Rastegaisa tundur. Tema meelest loovad need juttude ümber müütilist tausta.

Mõnes jutus pole uskumuslik aines enam oletatav, vaid päris silmanähtav. Varasest ajast peale korduvalt talletatud loos näiteks kõneldakse SJ suhetest maa-aluste neiuga (*gufhtar*). Koos veedetud kolme päeva (ja eriti öö) mälestuseks võib SJ saada veel maa-aluste suure põdrakarja. Eespool oli viidatud sama aine teistsugusele arendusele, kus maa-alused muutuvad kiviks, niipea kui Stuorra-Jovvna ülestõusmispühade hommikul nimetab Kristuse nime.

Huvitaval moel tuleb uurimusest välja, et ka ehe rahvajutt ise on peaaegu keskkonnanähtus või loodusnähtus, samas kui arhiveeritud pärimus on esteetiline nähtus. Selles suhtes tasub tähele panna olulisi erinevusi Pedar Jalvi 20. sajandi algul tehtud üleskirjutuste ja rohkem kui pool sajandit hiljem tehtud lindistuste vahel. P. Jalvi üleskirjutajana on ilmselgelt püüdnud luua esteetilist tervikut sellesse kuuluvate kompositsioonelementidega, varustades iga loo oma sissejuhatare ja lõplahendusega ja seda

tehes järgides ilmselt põhimõtteid, mida temasse oli istutanud kirjan-
dusõpetus. Lindistused võivad alata, kuidas kunagi: näiteks arupidami-
suga selle üle, kas SJ jutud on piisavalt usaldusväärsetelt isikutelt kuul-
dud, et ise nende edasirääkimisega mitte valetajaks osutada, või poole
sõna pealt eelmiselt jutult järsku Stuurra-Jovvna juurde pöördudes või
kolmandat-neljandat moodi, samuti võivad nad lõppeda kas vanade jut-
tude ununemisest heietamisega, eeljutustaja või iseenese mingil määral
SJ seiklusi meenutavate kogemuste meenutamisega jne.

Üks on teisega võrreldes tõesti püगतud prantsuse park, mis meenutab
ühetoonilist ja samas vaheldusrikast – ning lõputult laiuvat Lapimaa
loodusmaastikku. Ja imelik küll: kui kaunil suvepäeval viibiksin palju
meelsamini teises, mida pean mingi sisetunde järgi enda õigeks keskkon-
naks, siis eraldi juturaamatus eelistaksin Stuurra-Jovvna jutte vist siiski
Jalvi redaktsioonis lugeda. Või kas eelistaksin? Äkki on õige öelda, et olen
lihtsalt harjunud? Ehk oleks mulle tegelikult meelepäraseim mingi vahe-
pealne variant? Jään selle üle veel mõtteid mölgutama, aga arvustus tuleb
enne lõpetada.

Ma pole kindel, kas ma üldse suudan soome keele stiili hinnata, aga ometi
on tahtmine öelda Marjutile ka selle eest kiidusõnu. Minu nõtra arusaamist
mööda on *Stuurra-Jovvna ladut* hästi kirjutatud: sidusalt, selgelt ja sugugi
mitte tuimalt või igavalt.

Isegi oma töö kompositsooni seletab ta Tenojõe orust pärit metafoo-
ridega: iga peatükk algab lühikese sissejuhatusena, mis viib selle peatüki
teema juurde – ja on seega nagu matkakepp, mis Tenojõe küla laplastel
oli teele asudes ikka kaasas.

Teose lõpus on viidete, väga rikkaliku kasutatud kirjanduse, arhiiviainese
loendite jms kõrval ka resümeed – saami ja inglise keeles. Viimane on
juba saanud harjumuseks, aga esimene johtub aineksest. Ja tundub küll, et
antud juhul pole tegemist pelga poliitilise korrektsusega, nagu mõne teise
autori puhul kalduksin kahtlustama. Ei, Marjut Huuskonen on sedavõrd
kena inimene, et saamikeelset resümeed võib pidada ta siirast südamest
tulnud tähelepanuavalduseks oma saami päritolu jutustajate, konsul-
tantide ja kaastööliste suhtes. Hoolivust ja tänumeelt ilmutavad ka tervelt
kolm lehekülge hõlmavad tänuavaldused. See paneb mõtlema ja endale
selgeks tegema, kui paljudel inimestel on osa iga muugi raamatu valmi-
misel. Niisiis tahan lõpetuseks ka omalt poolt lausuda tänu kõigile asja-
osalistele, Stuurra-Jovvna enesega alustades, toreda ja tuumaka teose
eest. Aga Marjut ise ei tohi varju jääda, temale tuhat tänu! Jääme kannat-
amatult järgmist raamatut ootama.

Kristi Salve

Veel üks väitekirja Kalevala-meetrikast

22. mail 2004 kaitses Helsingis doktoriväitekirja Senni Timonen, Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluule arhiivi uurija.

Senni Timose väitekirja “Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan” (Mina, olukord/ruum, tunne. Vaateid kalevalameetrisse lüürilisse rahvalaulu) kaitsmine leidis aset Helsingi ülikooli väikses aulas, kus kuulajaid oli ligi 300 – tavatult palju ka sealses kontekstis. Soome ülikoolide kaitsmiskoosolekud järgivad Tartus toimuvaga võrreldes tunduvalt rangemaid ettekirjutusi, seda nii sõnavõttude, väitluse kui ka näiteks riietuse osas. Kõnesolev kaitsmine oli oma etenduslikult poolelt ka neis rangetes raamides üllatuslik – näiteks kaitsekõne ühe osana kõlas vana rahvalaulu esitus kolmelt noorelt neiuult. See kuulus siiski harmooniliselt uurija käsitlusviisi: nii tutvustas ta kuulajatele oma aastatepikkust uurijateekonda arhiivitekstide lugemisest nende laulude ettekujutusliku kuulmiseni sealsamas, ikka arhiivis. Senni Timose rahvalaulu-uurimuste üks tunnusjooni ongi nende laulude eluläheduse-tunnetus, seda nii lauljate kui uurija mina-pildi seisukohalt.

Väitekirja on muljetavaldavalt mahukas – 580 lehekülge. Oponent professor Satu Apo tõdes, et nähes nii mahukat väitekirja oli tal tunne, et talle on toodud mitte üks, vaid kolm doktoritööd. Lugeses ja ka väitluse käigus tuli taas esile, et väitekirja on sellisena siiski väga sidus ja läbimõeldud. Uurimuses keskendub autor Soome kahe regiooni – Põhja-Karjala ja Ingerimaa vanale rahvalaulule, ent neid alasid tuleb mõista kui geograafilist, aga ka kui elukondlik-kultuurilist ruumi. Senni Timonen lähtub varasemast, nüüd üle sajandipikkusest regilaulu-uurimise traditsioonist, lisades sellele 1980–90ndaist folkloristikas omaksvõetud naisuurimuse võimalused. Laulud avavad end uurijale ennekõike kui 19. sajandi naiste omakultuuri osa: mida õpetavad laulus emad oma poegadele (*leia õige minia*) ja mida tütardele (*mine õigele mehele*), miks näevad neid oma tulevikku ennekõike ühenduses abielu ja meheootusega, mehed aga abielu ja neidu oma elu keskteele ei sea (peatükid: Naise osa: mees. Mehe osa: tee), ja kuidas tunneb ennast naine abielus olles: kas ta elu sõltub mehest või hoopis ämmast? Sedalaadi teemad tulevad esile uuritud lauludes, millest edasi Senni Timonen pakub sissevaate naise staatuse ja enesetunnetusse 19. sajandi Soome ühiskonnas. Erinevalt mehest sai naine oma eluteed kujundada valikuid oodates, kuid see ei tähenda, et naisel ei olnud oma võimalusi saatust kujundada. Tema mõjujõud võis koonduda sõnasse – loitsimisse. Üldisemalt võttes need on naiste elulood: regilaulud ei ole mitte ainult lähedal, vaid nad on osa laulikuist. Siinkohal võiks tekkida küsimus: kuidas neis lauludes on omavahel seotud siis minevik (pikk-pikk kalavelamõõdulise laulu traditsioon) ja olevik (lauliku enda

elu)? Kes on laulu “mina”? Ka sellel küsimusel on pikalt peatunud – üksiku ja üldise vahekordade selgitamisel lähtub Senni Timonen väitest, et “mina” ja “meie” neis lauludes ei ole vastanduvad, ent “meie” (rühmata-sand) saab kuuldavaks “mina” (üksiku) kaudu. Nende laulude kohalolek ajas, ruumis ja laulikus ongi kokku võetud raamatu pealkirja-sõnades: mina, olukord/ruum, tunne.

Tiiu Jaago

Liisi Laineste. Tegelased eesti etnilises huumoris. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. 2004.

Liisi Laineste on kasutanud oma netinaljade andmebaasi, eriti etniliste naljade osas, ühe materjali allikana oma magistritöös “Tegelased eesti etnilises huumoris” Töö kaitsti 23. septembril 2004 Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakonna nõukogu ees ja sai oponentidelt prof. Peeter Tulvistelt positiivse ja esiletõstva hinnangu. Töö annab alul lühiülevaate kaasaegsest huumoriteooriast ja selles nähtuvaist hargnemistest ja suundumustest, käsitleb seejärel lähemalt etnilise huumori teooriat, eriti Christie Daviese, selle uurimisuuna praeguse korüfee tööde vahendusel. Empiiriliseks uurimisteenaks on valitud tegelaste ajalooline dünaamika eesti etnilises huumoris.

Konkreetselt uurimisaineks on võetud kolm eri ajastuist pärinevat proovitükki: 1) M. J. Eiseni naljaraamatud, mis kajastavad eesti rahvalja seisust 19. saj lõpul ja sajandivahetusel; 2) Jüri Viikbergi valimik “Naeruga eilsest” (1997), mis annab esindava läbilõike eesti nõukogudeaegsest anekdoodist; 3) eesti kaasaegsete netinaljade varu. Uurimismeetodiks on kvantitatiivne analüüs ja selle tulemusi kommenteerivad teoreetilised arutelud. Tööl on kolm olulist tulemust.

(1) Ta näitab arvandmetele toetudes päevselgelt, et eesti etniliste naljade tegelaskonna ajaline arengutrend on laienev ja globaliseeruv: Eisenil

domineerivalt oma rahvusest perifeerlased ja eestlaste keskel elavad muulased (juudid, mustlased); Viikbergil venelased jt üleliidulises repertuaaris põlistunud nn nõukogude rahvad ning üldtuntumad, kindlate etniliste stereotüüpidega märgistatud rahvad väljastpoolt; kaasaegses netis peaaegu mis tahes rahvaste esindajad, kuigi siingi domineerivad selgesti "sotsiaalselt olulised" etnilised tegelased (eestlased ise, venelased, soomlased jt).

(2) Töö näitab, et hoolimata "etnilise ampluaa" tohutust suurenemisest viimase ligikaudu saja aasta jooksul etniliste naljade osakaal naljarepertuaaris tervikuna ilmutab järjekindlat langustendentsi, mida võib pidada maailmas toimuva globalisatsiooni ja etnilise tolerantsi suurenemise ning etnilise maailmanägemisviisi taandumise ilminguks.

(3) Töös tõestatakse, et Christie Daviese mitmed teoreetilised postulaadid peavad paika ehk küll teatud etnilistes, kultuurilistes ja sotsiaalsetes tingimustes (nt anglo-ameerika kapitalistlikus maailmas), kuid ei tohiks pretendeerida universaalide staatusele: teistes (nt autoritaarsete sotsialistlike režiimide) tingimustes võivad etnilised naljad olla ohjatud hoopis teistsugustest reeglitest.

Arvo Krikmann

Reet Hiimäe kaitses suvel magistriprojekti "Uskumusolendite valiksõnastik"

Reet Hiimäe. *Uskumusolendite valiksõnastik*. 38 lk. Magistritöö. Juhendaja Anne Arold, oponent Axel Jagau. Tartu Ülikooli saksa filoloogia õppetool, kaitsmisaeg 30. juuni 2004.

Olulisi tõukejõude germaani uskumusolendite saksa-eesti valiksõnastiku koostamiseks oli autorile kindlasti Austria professori Leander Petzoldti raamatu "Väike deemonite ja vaimolendite leksikon" tõlkimine ja kommentaaridega varustamine eelmisel aastal, sellest raamatust on pärit ka enamik magistriprojekti kasutatud märksõnu. Töös antakse ülevaade uskumusolenditega seotud tõlgete spetsiifikast, terminoloogia ajaloost ja hetkeseisust ning probleemkohtadest antud sõnastiku koostamisel. Töö põhiosa moodustabki sõnastik. Lõpuks on ära toodud ka eesti-saksa sõnaloend. Terminite valikul on püütud lähtuda kaalutlusest, et esitatud saaks representatiivne valik uskumusolendite nimetusi, mis hõlmaks nii laialt tuntud olendeid, nagu *nõid*, *kummitus*, *libahunt*, kui ka spetsiifilisemaid usundilisi kujusid, nagu *bercht*, *berserk*, *drud* jt.

UUDISED

*Reet Hiimäe raamatuesitlusel
deemonileksikoni tutvustamas.
Alar Madissoni foto.*

Kas usunditeemaline sõnavara on aktuaalne?

Üldtendentsina võib märgata inimeste identiteediotsingute suurenemist, tuntakse kasvavat huvi oma juurte ja kultuuri vastu. Samuti soovivad inimesed kanooniliste religioonide tähtsuse taandudes leida endiselt seletusi asjadele, mida nad ei oska seletada (luuakse nii-öelda omamütoloogia), tuntakse ka isiklikult end jätkuvalt kogevat kontakte vaimumaailmaga, nagu poltergeistide, kummituste, kaitseinglite, vampiiride, kuradi jt-ga. Loomulikult näitavad ka uskumusolenditega seotud pärimus ja sõnavara Eestis globaliseerumistendentsi – lisandunud on jetid, kääbikud, zombid, vampiirid, humanoidid jt genuiinses pärimuses tundmatud kujud. Järjest suureneb eesti unikaalse rahvapärimuse tutvustamine väljaspool Eesti keeleruumi, samas tõlgitakse eesti keelde arvukalt (pseudo)mütoloogia alaseid teoseid teistest keeltest. Populaarsete fantastika valdkonda kuuluvate teoste (eesotsas “Harry Potteri”, “Käábiku” ja “Sõrmuste isandaga”) juured on rahvapärimuses ning paljude olendite prototüübid ja maagiavõtted vanemast usundist laenatud. Kasvab valdkonna mänguline kasutus, kujunevad uskumus- ja fantaasiaolenditele baseeruvate rollimängudega tegelevad kildkonnad.

Milleks on vaja sõnastikku?

Eestis on usundi- ja mütoloogiaolenditega seonduvat terminoloogiat käsitlevaid sõnastikke napilt. Vajadus saada ühtsem pilt nende tihti juba olemuselt ambivalentsete ja keeruka päritolu- ja levikulooga uskumusolendite paljususes on aga olemas. Nii mõndagi antud valiksõnastikus esinevat sõna kasutatakse igapäevaselt, kuid vähe on neid, kes tegeleksid Eestis selle terminoloogiaga süvitsi. Saksa usundihuviliste ringkonnad on meist selles osas sammujagu ees – näiteks leidub terve rida temaatilisi, sageli väga muljetavaldava kujundusega, kuid sisult asjatundlikke veebilehti (nt <http://www.daemonen.de>; <http://www.geisterarchiv.de/jt>), mis annavad definitsiooni või kirjelduse vastava olendi kohta, selgitavad nime päritolu ja heal juhul pakuvad ka vasteid teistes keeltes.

Millised on terminoloogilised probleemid?

Nii uskumusolendite kui muude kultuurifenomenidega seotud terminoloogia tõlkimisel teistesse keeltesse osutub äärmiselt oluliseks vastava

UUDISED

nähtuse kultuuriline taust. Nagu kinnitab Peeter Torop (2003), võib siin täheldada metoodilist nihet: tõlkija ei pea olema lingvist, vaid kulturooloog; tähtsamaks kui keele tundmine võib osutuda kultuuri tundmine. Sarnaste motiivide, tunnuste, tegevuste olemasolu erinevates kultuuriruumides ei tähenda, et uskumuste või uskumusolenditega seotud kujutelmade vahel võiks tingimata eeldada geneetilist seost. Isegi kui seos on olemas, pole näiteks eesti päkapikk sama mis on germaani *Zwerg*. Eesti kultuuriruumis on päkapikk uustulnukas, üle võetud kirjanduse kaudu teiste maade gnoomide ja kääbusolendite mõjul (nt juba Kreutzwaldi muinasjuttudes (esmatrükk 1866) figureerivad muude saksa kultuurist kohandatud motiivide hulgas laenuliste sugemetega härjapõlvlased). Eesti veevaim ei ole sama, mis inglise näkk. Erinevalt eesti valdavalt magevees tegutsevast näkist, ilmub Inglismaal näkk pigem merest ja tal on esmajoones tormi eest hoiataja funktsioon, alles teisene funktsioon on olla demonlik uputaja. Siiä võib paralleelina tuua veel kolmanda kategooria, mis on edasiarendamist leidnud peamiselt saksa romantilises kirjanduses, nimelt ahvatlevad neidised, nagu Melusine ja Lorelei, kes meelitavad vette ja lõppkokkuvõttes samuti uputavad kergeuskliku inimese, kuid kes kindlasti pole pärisasukad eesti usundis. Kultuuritausta arvestamata üksühene nime-tuste ülekandmine oleks kas lausa eksitav või vähemalt riskantne ettevõtmine. Vahel võib tõlkimisel probleemseks osutuda ka see, kui erinevates keeltes on mingil sõnal sarnane kirja-pilt, kuid sisu hoopis erinev.

Mis on töö tulevikuperspektiivid? Luua laiemas lõikes seletavaid sõnas-tikke-leksikone, mis hõlmavad rohkemaid kultuuriareaale.